

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
УДК: 327(470:497.11)"1911/1912"
341.7:929 ХАРТВИГ Н. Х.
355.48(450:560)"1911/1912"
ИД: 203414540

АСС. МР САША Д. СТАНОЈЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

УТИЦАЈ ИТАЛИЈАНСКО-ТУРСКОГ РАТА НА ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ

У ИЗВЕШТАЈИМА РУСКОГ ПОСЛАНИКА У БЕОГРАДУ Н. Г. ХАРТВИГА

САЖЕТАК. У раду се говори о последицама Италијанско-турског рата 1911–1912. године, који је утицао на убрзан развој догађаја на Балканском полуострву. Услед кризе у коју је дошло Османско царство, балканске државе (у првом реду Србија и Бугарска) појачаним дипломатским активностима кренуле су са реализацијом одраније пројектованог Балканског савеза. Извештаји руског посланства у Београду, на чијем се челу у то време налазио Николај Хартвиг, представљају прворазредне изворе за детаљније упознавање са приликама које су на овим просторима наступиле након сукоба у Либији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Италијанско-турски рат, Хартвиг, Србија, Балкански савез.

---

¹ stanojevicss@yahoo.com

У трци за колонијалним освајањима која је обузела империјалистичке силе Италија није остајала по страни. Након година дипломатских припрема за будући сукоб против Турске, Италија је најпре 28. септембра 1911. године предала ултиматум Цариграду, а затим извршила и препад на његове поседе у данашњој Либији. Изненадни сукоб нарушио је дотадашњи *status quo*, запретивши да одмах по свом издијању отвори целокупно Источно питање и да се преко Африке прошири на остале делове Османског царства. Рат је преко сваке мере узнемирио међународне дипломатске кругове, док је на самом Балканском полуострву наступило велико уздуђење. Без обзира на ратоборна осећања у српској јавности, која су се јавила услед указане прилике за коначно ослобођење преосталих српских територија под турском окупацијом, влада у Београду наступала је крајње разумно. Београд је Порти одмах предао ноту у којој је истакнуто да ће Србија и даље одржавати пријатељске односе са Турском, иако су новонастале околности свакако инспирисале настојања свих хришћанских држава на Балкану у енергичном деловању према заједничком непријатељу (Ђорђевић, 1954, стр. 46–51).

Дипломатска преписка руских посланстава са Балкана пружа нам увид у деликатну ситуацију, у којој су се по издијању Триполитанског рата нашле владе балканских држава, Порта, као и разне заинтересоване стране. Уз прворазредне историјске изворе објављене у збиркама докумената (*Красный архив, Международные отношения в эпоху империализма*) веома важна сведочанства налазимо и у мемоарској грађи ондашњих руских дипломата. Осим Сећања руског министра иностраних дела Сазонова, о приликама у данима по издијању рата доста детаља доноси и *Балканске усјоме* Василија Штрандмана,² блиског Хартвиговог сарадника (2009, стр. 71).

Догађаји на Балкану одувек су привлачили нарочиту пажњу Русије. Анексиона криза, а нарочито догађаји настали услед напада Италије на турске поседе у северној Африци, побудили су знатније ангажовање њених дипломата на овом простору. Новонастала ситуација је као императив постављала два задатка: потенцијално овладавање мореузима и заустављање немачког продора на исток, за шта су иначе сви били заинтересовани (Ковачевић, 2007, стр. 65–67; Ковачевић, 2013, стр. 107–109).

² На своју нову дужност првог секретара царске мисије у Београду Штрандман је из Цариграда кренуо управо 29. септембра 1911. године, на дан италијанске објаве рата Турској.

Од 1909. године на челу руског царског посланства у Београду налазио се Николај Хартвиг (Николай Генрихович Гартвиг), дипломата са завидним искуством.³ Његов долазак у Београд имао је за циљ испуњење важне мисије Петрограда: обуздавање Србије од неадекватних наступа, уз њено истовремено укључивање у савез са другим балканским државама. Уз то је посланик имао задатак да у Србији додатно ојача поверење у Русију, у чему је имао великог успеха (Писарев, 1985, стр. 102–104).

Околности у којима је Хартвиг обављао своје дипломатске задатке почеле су се нарочито усложњавати током 1911. године. Италијанско-турски рат нагло је закомпликовао ситуацију на Балкану, утичући истовремено и на интересе великих сила у балканско-средоземном региону.⁴ Устанци Арбанаса почели су се неконтролисано ширити. Учешћа у нараслом конфликту све више је узимала и Црна Гора, док се српска и дугарска тајна дипломатија интензивно кретала у смеру припрема за одлучујући сукоб са Турском. У тим условима је руска дипломатија, следећи традиционална настојања, настојала да локализује потенцијална жаришта сукоба користећи свој знатан утицај у престоницама ових словенских држава. Како ће потоњи догађаји показати, могућности оваквог курса ипак су се показали веома ограниченим (Емец, Игнатјев, Тютюкин, Кострикова, 1997, стр. 318).

Русија у доба издијања рата није била спремна за евентуално отварање сукоба ширих размера, те су стога њене активности у првом реду биле усмерене на контролисање ситуације на Балкану, уз покушај овладавања мореузима.⁵ Сазонов, додуше, у својим *Успоменама* наводи како је руско Министарство иностраних

³ Блиски познавалац Хартвиговог лика и дела, Димитрије Поповић, у раду посвећеном руском дипломати (1933, стр. 236–239) истиче његову агилност, интелигенцију и добро познавање Балкана. Поповић наводи како је Хартвиг имао обичај „да води своју личну политику, независну од Петрограда”, не марећи у потпуности за уобичајене дипломатске форме. Штрандман у својим мемоарима каже како је, по општем мишљењу, Хартвиг био „паметан, заповеднички и непријатан човек с којим је било тешко радити” (2009, стр. 71). Српски народ је са своје стране гајио безрезервне симпатије према овом руском дипломати, који је са највећим почастима и уз пратњу огромне масе света 1914. године сахрањен у Београду „са учешћем и жалошћу с каквом један народ сахрањује само своје најмилије и најдраже великане” (Погреб Н. Хартвига. (2. јул 1914). *Полијика*, стр. 2).

⁴ Штрандман наводи како је Хартвиг, како ће се видети и из његових извештаја, обраћао посебну пажњу на могућност компликација у вези са тек започетим ратом (2009, стр. 76).

дела ипак било убеђено да балканске државе неће пропустити прилику која им се указала Триполитанским ратом, као и да је управо стога њихова дипломатија правилно предвиђала како је било боље превентивно спречити овај сукоб дипломатским средствима и тиме избећи пожар који би неминовно букнуо на Балкану (Сазонов, 2002, стр. 65–66).

Вешто маневришући између налога из Петрограда и својих личних убеђења, Хартвиг је у пуној мери увиђао могућности које је рат између Италије и Турске пружао у смислу подстицаја здивљавања балканских држава, у првом реду Србије и Бугарске. Стога је он, како примећује његов први секретар, са удвострученом енергијом прионуо на коришћење нових могућности ка постицању тог циља (Штрандман, 2009, стр. 86).

Хартвиг у својим првим извештајима по издијању сукоба истиче атмосферу опште узнемирености која је тим поводом завладала у Србији. У поверљивом телеграму, сачињеном након његовог разговора са Миловановићем, истиче узбуђење које влада у српским политичким круговима. Према упутствима свог Министарства, он је настојао да умири српског председника владе, саопштавајући му да ће мир на Балкану зависити првенствено од самих словенских држава чије интересе турско-италијански сукоб, како је тада говорио, неће ничим угрозити. Миловановић је, са своје стране, уверио руског посланика у добронамерну политику Србије. Стога Хартвиг у извештају и констатује како не може бити сумње у то да ће Србија строго пратити инструкције Царске владе, као и да ће до крајњих граница подношљивости одржавати добре односе са Турском. Међутим, Хартвиг није могао игнорисати врење које је због указане прилике за ослобођењем Старе Србије завладало у народу, те је у свом извештају морао закључити да у Србији нема те власти која би била у стању да задржи народ од реакције у следећим случајевима: 1) заузимања Македоније од стране Бугарске; 2) револуције и излива фанатизма у Косовском вилајету и 3) наступања аустријске војске у Новопазарском санџаку. Задње наведени случај, како Хартвиг примећује, више од свега је дринуо српску владу, због већ добро познатих намера Беча да наступи ка наведеном санџаку и даље, са циљем

⁵ Русија се још 1909. године, приликом сусрета између цара Николаја II и краља Виктора Емануела у Раковићу, обавезала на неометање италијанске политике у Триполитанији, добивши заузврат *carte blanche* у односу на Босфор и Дарданеле (*Тајни руско-италијански сјоразум за status quo на Балкану од 24. октобра 1909.* види код М. Стојковића (1998, стр. 278).

који би се тицао наводног очувања *status quo* позиције на Балкану. Миловановићева страховања Хартвигу је потврдио и Пашић, који је своју забринутост образлагао чињеницама о предузимању различитих војних мера Аустријанаца у близини српске границе. Гомилање трупа довело је до тога да је у том часу на босанско-херцеговачкој граници, према извештајима, било 80.000 аустријских војника под пуном ратном опремом. Стога је Хартвиг на крају реферата нагласио да ова околност заслужује посебну пажњу (Попов, 1925, стр. 17–18).⁶

Околности настале услед сукоба на северу афричког континента веома су дринуле и сáмог краља Петра, коме је Хартвиг био радо виђен гост и саговорник. Након њиховог сусрета у двору, до кога је дошло поводом ситуације изазване избилим ратом, по сведочењу Штрандмана посланик се са разговора у посланство вратио прилично забринутог изгледа. Као и Пашића, краља је такође оптерећивало стање на граници према Аустрији. Српски монарх је Хартвигу предочио нове извештаје добијене од српских агената о знатној концентрацији аустроугарских трупа. Крајње обзиран, краљ је одлучно упозорио руског посланика да у случају дејствовања ових трупа ка Новопазарском санџаку Србију ничим не би могли спречити да се томе супротстави. Да је у датом тренутку услед оваквих активности Србији претила главна опасност тврдио је иначе и генералштабни пуковник Артаманов, руски војни аташе, који је о томе располагао поузданим сазнањима (Штрандман, 2009, стр. 77, 87).

Хартвиг је у својим извештајима давао осврте и на европску штампу која је, како наводи, као у један глас говорила о ужасним последицама које би искрсли сукоб могао имати на балканске прилике, алудирајући чак и на могућност државног удара у Турској. Међутим, уједно поставља и питање – чиме би колапс режима у Цариграду најпре могао бити изазван ако не потпуном анархијом у турским провинцијама на Полуострву? Настојећи да оправда позицију Србије, Хартвиг износи како је пред њу, као уосталом и пред остале државе, одједном сама од себе изникла тешко разрешива дилема: да ли да мирно, упркос свим наговештајима, заузме позицију простог ишчекивања и на тај начин себе изложи ризику да буде сасвим затечена и изненађена наступајућим догађајима – или да унапред предузме све неопходне мере како би

⁶ Секретная телеграмма посланника в Белграде от 1. октября 1911 г., (без броја депеше у оригиналу).

заштитила своје интересе користећи за то згодан повод? Реферишући о резултатима својих активности, посланик с нешто претераном дозом самопоуздања истиче како је његов рад на уверавањима о локализовању сукоба ослободио власт у Београду напетог стања, остварујући позитивно дејство како на политичаре тако и на јавност. Даље наводи како је и самог краља Петра ослободио мрачних мисли, које му је владар лично изнео на аудијенцији. Међутим, понављајући горе наведене факторе који би евентуално могли довести до сукоба, Хартвиг сада могућој реакцији Србије оставља већ прилично више простора, наглашавајући како нема сумње у то да би у *сва њири случаја* њена војска била принуђена на дејство (Попов, 1925, стр. 22–23).⁷

Званични Петроград је са своје стране, настојећи да стиша нарасле тензије у региону, радо стављао своје услуге на располагању Порти. Заузврат, уз питања која су се тицала руских државних интереса, од Цариграда се очекивало да спречи даљи прогон Срба у Косовском и Скадарском вилајету. Уз то је, ради одбијања аустријске навале ка Солуну, стајала и руска иницијатива за неодложним подизањем железничке пруге од српске границе до Скадра и Бара (Русија на Балкану. (4. окт. 1911). *Полиџика*, стр. 1).

Турска је била веома забринута због потенцијалне акције балканских држава. Дипломатске активности Порте стога су такође имале карактер превентивног деловања. У вези с тим, почетком новембра Хартвиг незадовољним тоном извештава Петроград да је српско посланство у Цариграду упорно саветовано од стране тамошњег руског посланика Чарикова о томе како би Србија требало да неким конкретнијим кораком потврди жеље о зближавању са Турском, ради очувања општих интереса балканских држава. Износећи аргументе о дотадашњем наступању српских власти у том смислу, Хартвиг наглашава како је Београд годинама уназад показивао знаке за очување добросуседских односа. Са друге стране, у Цариграду још увек нису желели да схвате значај теснијег приближавања балканским Словенима. Ревносно бранећи позиције Србије,⁸ Хартвиг истиче како би се конкретнији кораци ради боље сарадње требали очекивати управо од Турака, а не од Срба. У исто време препоручује да би евентуални поступци Београда у том смислу били лоше примљени у Софији. Тиме би они, по мишљењу руског посланика, штетили српско-бугар-

⁷ Деппеша посланика в Белграде от 8. октябрия 1911 г., № 56.

ском зближавању које је и за Словене и за Русе неизмерно важно (Попов, 1925, стр. 42–43).⁹

Бугарска је, иначе, у почетку с подозрењем прилазила савезу под руским покровитељством. Међутим, након избијања рата у Либији, постала је сумњичава према намерама Аустроугарске. Беч је, наиме, намеравао да искористи италијанску заузетост, како би преко Арбанаса проширио своје позиције и у бугарској интересној сфери. Стога се Софија окренула руском утицајном кругу и балканским православним државама (Храбак, 2005, стр. 146–147).

Забринутост Београда изазвана Триполитанским питањем била је додатно увећана јер је Русија неприлике у којој се нашла Турска исхитрено хтела понајпре искористити по питању мореуза, уз обавезу очувања *status quo* на Балкану. Чариков је стога већ 12. октобра упутио предлог Порти по коме би Русија Цариграду гарантовала Дарданеле и Босфор са околином као и утицај на балканске државе у циљу одржавања мира и стабилног односа међу државама, у замену за слободан пролаз руских ратних бродова кроз мореузе. Међутим, ова иницијатива је због одбијања Порте и ангажовања Великих сила пропала (Емец и др., 1997, стр. 274–276).

Најкрупнија последица триполитанског сукоба се на Балкану коначно манифестовала кроз очигледан напредак у српско-бугарском савезништву, о чему је Хартвиг редовно и детаљно писао. У строго поверљивом извештају већ с почетка новембра руски посланик је Петрограду проследио чак и нацрт пројекта савезничког уговора. Нацртом у 11 тачака, за кога је Миловановић молио да се чува у највећој тајности, регулисана су општа питања о деловању будућег савеза двеју држава. Посебном тачком остављена је могућност придруживања и других балканских земаља, у првом реду Црне Горе и Грчке (Попов, 1925, стр. 43–45).¹⁰

⁸ Хартвигов тврдоглав и прилично смео однос према појединим питањима, која су се неретко косила и са ставовима званичног Петрограда, изазивао је прилично незадовољства међу руским дипломатама. У тежњи за доминацијом његовог виђења ствари, често је излагао отвореној критици чак и своје колеге у Софији или Цариграду. Сазонов у својим мемоарима наводи како је „Хартвиг у Београду интерпретирао руску политику на свој начин, чиме је до крајности отежавао (Сазоновљев) задатак” (2002, стр. 85).

⁹ Секретнај телеграмма посланика в Белграде от 2. ноября 1911 г., № 171.

¹⁰ Секретнај телеграмма посланика в Белграде от 4. ноября 1911 г., № 172.

Хартвиг се, насупрот овој иницијативи, константно негативно односио према форсираном и прилично нереалном пројекту Балканске федерације на челу са Османским царством. Ова идеја подржавана је од многобројних дипломата, политичара и публициста Европе који су, како каже руски посланик, још увек хтели да верују у турски препород. Из перспективе балканских држава, према овој тежњи односило се с приличном равнодушношћу, тако да су жустре проповеди о њиховом (наводно неизмерно важном) савезу са Турцима остајале необједљиве. У извештају Хартвиг истовремено износи и своје виђење два најважнија циља руске политике на овим просторима: 1) помоћи тежње словенских народа на Балкану ка самосталном животу, у складу са њиховим заветним идеалима, водећи их ка споразумној подели турског наслеђа на Полуострву и 2) спровести у дело вековни задатак: чврсто загазити на обале Босфора, на капију „руског језера”. Хартвиг се овде поново осврнуо на, по њему неумесне, Чарикове намере које су се тицале приближавања Србије Турској. Поново је нагласио како би се тиме угрозило велико дело склапања савеза, за кога је с правом тврдио да ће „по својој политичкој важности представљати нову епоху у историји словенства” (Попов, 1925, стр. 45–47).¹¹

Због сукоба са Италијанима Турска на Балкану није била у стању да адекватно штити своје провинције. Како се о поклеклом Османском царству још увек водило рачуна, Италија се у својим војним активностима обавезала пред европским силама на строго локализован сукоб. Без обзира на, како Хартвиг истиче, сензационалне вести из Беча о супротном, Италија није предузела ниједан корак чиме би ово обећање нарушила. Напослетку, и саме балканске државе су се по опште утврђеним правилима и саветима сила (у том смислу и Аустроугарске) такође држале принципа неутралности, суздржавајући се чак и од предузимања нужних мера самоодбране. Из тога Хартвиг закључује да је у општим тежњама одржавања мира на Балкану једино Хабзбуршка монархија за себе задржала привилегију стављања под оружје. Упорно указујући на опасност која Србији прети од њених освајачких тежњи, руски посланик наводи и информације добијене са терена из својих извора које су на то јасно указивале. Истовремено указује да би било не само чудно већ и опасно уколико би се, имајући у виду руску улогу заштитника словенских интереса,

¹¹ Деспеша посланика в Белграде от 5. ноября 1911 г., № 63.

затварале очи пред овим проблемом (Алџшулер, Телешева, Глязер, 1938, стр. 37–39).¹²

Још истог дана је у новој депеши саопштио да су војне активности Аустријанаца у Босни заинтересовале и Француску, Енглеску и Италију. Уз бројне наведене податке прикупљене и од колега из француског и италијанског представништва, као и војног агента из Беча, преноси и утиске руског конзула из Митровице који је телеграмом од 10. новембра јављао да се „и у пределу Старе Србије [одвија] нескривена усиљена војна делатност Аустријанаца у близини турске границе” (Алџшулер и др., 1938, стр. 39–40).¹³

Извештаји које је по издијању италијанско-турског рата руски посланик у Београду слао Петрограду, недвосмислено су указивали на велику узнемиреност коју је овај сукоб још по самом његовом издијању изазвао код српских власти. Најнепосреднија опасност у први мах претила је од очекиване војне интервенције Аустроугарске. Уз то је анархија која је потресала Османско царство преко сваке мере угрожавала становништво на простору Старе Србије. Првобитне процене и утиске по издијању сукоба у Либији у Хартвиговим извештајима све су чешће смењивали јасно дефинисани и конкретни наступи око склапања Савеза. Огромну улогу у сложеним дипломатским припремама будућих ослободилачких ратова имао је и сâм Хартвиг. Наступајући крајње пожртвовано и уз велике напоре, он је своју мисију успешно привео крају. Будући сукоби на Балкану представљали су и најзначајнију последицу равнотеже нарушене Триполитанским ратом, која се дотле на Полуострву још некако и одржавала.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Алџшулер, Э. С., Телешева, Л. А., Глязер, Е. М. (сост.). (1938). *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917*, Т. 19, ч. 1. Москва: Политиздат.

Попов, А. (сост.). (1925). *Дипломатическая подготовка Балканской войны 1912 г. Красный архив*, Т. 8, 3-48.

Stojković, M. (prir.). (1998). *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996: dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, Т. 1 (1876-1918). Београд: Službeni list SRJ.

¹² Посланик в Белграде временно управляющему министерством иностранных дел Наратову от 19. ноября 1911 г., № 65.

¹³ Посланик в Белграде от 19. ноября 1911 г., № 66.

- ЛИТЕРАТУРА Борђевић, Д. (1954). Италијанско-турски рат 1911-12 године и његов утицај на Балкан. *Историјски преглед*, 4, 46-54.
- Емец, В. А., Игнатјев, А. В., Тютюкин С. В., Кострикова Е. Г. (ред.). (1997). *История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века (От русско-французского союза до Октябрьской революции)*. Москва: Международные отношения.
- Ковачевић, Д. М. (2013). „Дипломатија царске Русије у време стварања Балканског савеза и Првог балканског рата (1911-1913)”. У: А. Растовић (прир.), *Први балкански рат 1912/1913. године: друштво и цивилизацијски смисао*, књ. I, (стр. 107-116). Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Д. М. (2007). „Русија и Први балкански рат”. У: В. Стојанчевић (уред.), *Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, (стр. 65-73). Београд: САНУ.
- Писарев, Ј. В. (1985). Стварање Балканског савеза и Русија (1911-1912). *Зборник Мајнице српске за историју*, 31, 99-117.
- Поповић, Д. (1933). Никола Хенриховић Хартвиг. *Летопис Мајнице српске*, књ. 336, св. 3, 236-251.
- Сазонов, С. Д. (2002). *Воспоминания*. Минск: Харвест.
- Храбак, Б. (2005). Бугарска и ВМРО према Арбанасима 1910-1912. године. *Зборник радова Филозофског факултета*, XXXV, 139-156.
- Штрандман, В. (2009). *Балканске усјомене*, књ. 1. (Ј. Качаки, прев.). Београд: Жагор.

САША Д. СТАНОЈЕВИЧ

ПРИШТИНСКИЈ УНИВЕРСИТЕТ С ВРЕМЕННЫМ ПРЕБЫВАНИЕМ
В КОСОВСКОЙ МИТРОВИЦЕ, ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ИСТОРИИ

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ ИТАЛЬЯНСКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЫ НА ОБСТОЯТЕЛЬСТВА В СЕРБИИ В ДОКЛАДАХ РУССКОГО ПОСЛА В БЕЛГРАДЕ Н.Г. ГАРТВИГА¹⁴

Итальянско-турецкая война 1911-1912 гг. привела до ускоренного развития событий на Балканском полуострове. В результате кризиса, в котором оказалось Османское царство, балканские страны (в первую очередь Сербия и Болгария) усиленными дипломатическими деятельностями беглым шагом пошли на осуществление заранее запланированного Балканского союза. Доклады русского посольства в Белграде, во главе которого в это время стоял Николай Генрихович Гартвиг, представляют первоклассные источники для более подробного ознакомления с обстоятельствами, наступившими на этом пространстве как последствие столкновений в Ливии.

Ключевые слова: Итальянско-турецкая война, Гартвиг, Сербия, Балканский союз.

¹⁴ Рад је примљен 15. септембра 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. децембра 2013.